

معرفی کتاب

«التعليقة على الفوائد الرضوية»

سید محمد رضا حسینی

سنت حاشیه نگاری و تعلیقه نویسی بر آثار عالمان، سنت دیربای در فرهنگ مکتوب اسلامی است. بسیاری از عالمان چون آثار و مآثر بزرگان را می نگریستند، و جز موارد اندکی را بر اساس آراء خود می یافتند، یا مواردی را نیازمند شرح و تعیین می دیدند، در قالب شرح ها، حاشیه ها، تعلیقه ها آن موارد را یاد می کردند و یا به شرح آن موارد دست می یازیدند. بدین سان حاشیه ها و تعلیقه ها یکسره به گونه اثر تعلیقه نگار و حاشیه نویس نیز شمرده می شود. در میان آثار ارجمند حضرت امام (ره)، تعلیقه ای است از آن بزرگوار بر شرح قاضی سعید قمی از حدیث «رأس الجالوت».

صاحب **مفاتیح العلوم** در معرفی رأس الجالوت می گوید:

الجالوت: الجالیة من الیهود، ای الذی جلوا عن أوطانهم بیت المقدس. و رأس الجالوت رئیسهم، و کان من ولد داود علیه السلام.^۱

وی که در عصر امام ثامن الحجج (ع) می زیست با آن حضرت احتجاجاتی داشت؛ دسته ای از این احادیث که مناظره ای است بین امام رضا (ع) و رأس الجالوت درباره مباحث کلامی و عرفانی است که احتمالاً این محاجه در مدینه صورت گرفته که بعضی از عالمان دین آن را در کتاب های خود ذکر کرده اند. مرحوم صدوق در کتاب توحید خود به بعضی از این مناظره ها اشاره می کند.^۲ طبرسی نیز در احتجاج، به بعضی

التعليقة على الفوائد الرضوية، الامام الخميني (ره)، مؤسسة تنظيم ونشر آثار الامام الخميني، الطبعة الاولى، مطبعة مؤسسة العروج، خرداد ۱۳۷۵، محرم ۱۴۱۷، ۱۹۰ ص، وزیری.

۱. مفاتیح العلوم، ص ۳۴ و ۳۵، ابی عبدالله محمد بن احمد بن یوسف الخوارزمی الکاتب.

۲. التوحید، ص ۴۱۷، انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

حضرت امام خمینی (ره) تعلیفه ای بر آن زده شد و در سال ۱۴۱۷ هجری قمری یعنی خرداد ماه ۱۳۷۵ شمسی توسط مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره) به چاپ رسید. امام (ره) افزون بر این تعلیفه بر شرح قاضی سعید دو شرح مستقل دیگری بر این حدیث نوشته است که نویسنده آئینه دانشوران، تاریخ تألیف آن را سال ۱۳۴۸ هجری شمسی بیان می کند؛ اگرچه این رساله بر اساس بررسی های بعمل آمده تاکنون چاپ نشده است. جا دارد این اثر حضرت امام (ره) نیز با همت مسئولین مؤسسه در سال امام - رضوان الله تعالی علیه - که با تدبیر حکیمانه شاگرد فرزانه اش مقام معظم رهبری - حفظه الله - نام گذاری شد، احیا و منتشر گردد تا سالکان طریقت کوی او از دریای بی کران عرفانی آن سودی برند و گامی به حق نزدیک شوند.

حاج احمد آقامی گوید:

از ایشان [امام (ره)] سؤال کردم تا آن جا که می دانم حضرت عالی در سن ۲۷ سالگی کتاب مصباح الهدایة را نوشته اید که عرفانی است و در سن ۲۹ سالگی شرحی بر دعای سحر نگاشته اید و بعضی ها هم می گویند هنوز متأهل نشده بودید که کتاب اربعین حدیث را تألیف نموده اید که هفت حدیث کتاب مربوط به مسائل عقلیه و سی و سه حدیث مربوط به اخلاقیات می باشد.

[امام (ره)] فرمودند:

درست یادم نیست، ولی آنچه در نظرم هست این است که حاشیه و شرح رأس الجالوت را اول نوشته ام. و اضافه کردند:

ولی ممکن است همین طور باشد که تو می گویی. از آن جایی که گرفتاری ها اجازه بحث بیشتر را نداد، ساکت شدم، ولی من معتقدم که او کین کتاب امام (ره) مصباح الهدایة است و دومین تألیف ایشان شرح دعای سحر و سومین تألیف کتاب اربعین حدیث و کتاب رأس الجالوت پس از مرحوم آقای شاه آبادی است و قهری است که پس از تأهل حضرت امام می باشد و حال این که تأهل امام (ره) در ۲۸ سالگی بوده است و

دیگر از این احتجاجات اشاره کرده است. بخشی از احتجاجات حضرت امام رضا (ع) با اصحاب ادیان مختلف به خصوص با رأس الجالوت یهودی در عیون الاخبار الرضا و مسند الرضا و هم چنین بحار الأنوار نقل شده است.

ولی حدیث رأس الجالوت که قاضی سعید آن را شرح کرد و امام - رضوان الله تعالی علیه - بر آن تعلیفه زده و یا شرحی مستقل بر آن نگاشته، در هیچ یک از کتاب های روایی و یا کلامی مشاهده نگردیده است، بلکه به صورت شفاهی و سینه به سینه به قرن یازدهم منتقل گردید و در آن عصر به رشته تحریر در آمد و از آن پس شرح هایی پرمغز بر آن نگاشته اند که تاکنون بعضی به چاپ رسیده و در دسترس دانش پژوهان قرار گرفت و برخی دیگر متأسفانه همچنان در کتابخانه ها، مخطوط باقی ماند است.

در این حدیث، امام رضا (ع) پاسخ خود را به دو نوع موجز و مفصل ارائه فرمودند؛ به نحوی که او در پایان محاجه با گفتن شهادتین دین اسلام را پذیرا شد و به دین حنیف گردید. جمله فلما سمع رأس الجالوت کلامه علیه السلام بهت و تحیر و شوق شهقة و قال: أشهد أن لا إله إلا الله، وأن محمداً رسول الله، و انك ولي الله و وصی رسوله، و معدن علمه حقاً حقاً، دلیل این ادعا می باشد.

تاکنون بیش از ده شرح بر این حدیث شریف توسط عالمان دین نوشته شده است.

کتاب فوائد الرضویة اولین شرحی است بر حدیث رأس الجالوت که توسط عالم عارف محمد سعید بن محمد مفید قمی معروف به قاضی سعید^۳ نوشته شده است. وی در سال ۱۰۴۹ هجری قمری در عصر صفویه در شهر مقدس قم چشم به جهان گشود و در سال ۱۱۰۳ هجری قمری به سوی معبود شتافت. ایشان از شاگردان فیض کاشانی و عبدالرزاق لاهیجی^۴ و رجب علی تبریزی بود.^۵ وی از آن جهت که مدتی در قم به قضاوت اشتغال داشت به قاضی معروف گردید. او که متکلم و الامقام و عارفی سالک بود، آثار بسیار زیادی از خود به یادگار گذاشت. وی توان علمی و تخصص و تبحر خاصی در علوم فلسفه، کلام و عرفان داشت.

التعلیفه علی الفوائد الرضویه، به قلم حضرت امام (ره) شرح و تفسیری است به زبان عربی بر شرح حدیث رأس الجالوت که توسط قاضی سعید نگاشته شده است. و در سال ۱۳۴۸ توسط

۳. قاضی سعید ملقب به حکیم صغیر. او را حکیم کوچک می گفتند چون در مقابل برادرش محمد حسین که او را حکیم بزرگ می گفتند، وی در زمان شاه عباس دوم سرآمد اطبا بود (مفاخر اسلام، ص ۱۷۳، علی دوانی، مرکز فرهنگی قبله، چاپ اول، ۱۳۷۲).
۴. هر دو آنان داماد ملاصدرا بودند.
۵. امیان الشیعه، ج ۹، ص ۳۴۴.

از افکار فلسفی و عرفانی ملامحسن فیض کاشانی را یادآور می‌شود. در مقدمه نام بیست اثر او را یادآور می‌شود که بیشتر آنها عرفانی و فلسفی است که آخرین اثرش را «الفوائد الرضویه» یاد می‌کند. سپس به بیان روش تحقیق مؤسسه نشر آثار می‌پردازد. در آخر مقدمه نسخه‌های خطی این اثر یادآور می‌شود که چهار نسخه به نام‌های «ل»، «م»، «س» و «ر» که نسخه «ر» و «م» از کتابخانه مجلس و نسخه‌های «ل» و «س» از کتابخانه آقای نجفی شناسایی و تهیه شده که تحقیق بر اساس این نسخه‌ها انجام گرفته و از هر کدام نمونه‌هایی را ارائه می‌کند.

امام خمینی در این اثر از قاضی سعید با این القاب یاد می‌کند:

شیخ العرفاء الکاملین، قدوة اصحاب القلوب و السالکین، کاشف اشارات الأخبار و رموزها، مخرج لباب الآثار و کنوزها، مخزن الطائفة و عینها، و ذخر اهل المعرفة و زینها المؤید بتأییدات الرب المجید، القاضی الشریف السعید، أفاض الله علیه من أنوار رحمته الواسعة، و تجلی علیه بالانوار الباهرة، و هواوکل کتاب منه - قدس سره - وفقنی الله لزیارته والاستفادة من حضرته، و لما رأیته محتاجاً إلى کشف بعض اسراره، و رفع الحجاب عن بعض استاره أحببت ان أعلت علیه بغض التعالیک شارحاً لکلامه.

سپس اظهار می‌دارد: «دریافتم که این کتاب نیاز به تعلیق دارد تا اسرار آن کشف و حجاب‌های آن برداشته شود. باشد که تعلیق شرحی شود بر کلام آن عارف بزرگ» از آن جایی که این حدیث مرکب از بحث قرآنی - کلامی و فلسفی و عرفانی است، بالطبع شرح آن و تعلیق آن نیز در حوزه این چهار علم می‌باشد و امام (ره) نیز به فراخور بحث، شرح و بسط داده‌اند.

امام (ره) در این کتاب به مباحث فلسفی و عرفانی اهمیت بیشتری داده و به بسط این نوع مباحث پرداخته است. در بعضی از موارد امام (ره) مستقیم بخشی از حدیث رأس الجالوت را شرح کرده مانند؛ «۱- الثانی: من قوله: علمه البیان». (ص ۵۲)

آنچه مسلم است امام (ره) در ۲۸ سالگی کتابی را تألیف نموده‌اند.^۶

تعلیق امام (ره) بر شرح حدیث رأس الجالوت قاضی سعید بر اهمیت و ارزش علمی آن افزوده است. شاید بتوان گفت که شرح قاضی سعید بر این حدیث از اهمیت خاصی در نزد امام برخوردار بود و درست به همین دلیل امام (ره) از میان شرح‌های متعدد موجود که توسط عالمان بر این حدیث نگاشته شده است که هر کدام از اهمیتی خاص برخوردارند این شرح را اختیار کرد. و بر آن حاشیه زدند و لاقلاً می‌توان گفت از بهترین شرح‌ها به شمار می‌رود. از آن جا که امام (ره) با اندیشه‌های فلسفی، کلامی و عرفانی قاضی سعید کاملاً آشنا است و بخشی از این اندیشه‌ها را در کتاب **مصباح الهدایة** خود به نقد کشید است، ارزش این کتاب را دو چندان کرده است. امام در این کتاب درباره قاضی سعید می‌فرماید:

«من از عارفی که نامش برده شد (قاضی سعید قمی) با آنکه در عرفان مقام والاّی دارد و در راه سلوک قدمی استوار، در شگفتم که چرا از این مقام که مورد توجه عارفان بزرگ است غفلت نمود تا آنجا که صفات ثبوتیه را از حق جل شانه نمی‌کرده و گفته است که همه صفات به معانی سلبی باز می‌گردد و از اینکه صفات حضرت حق عین ذات اوست کاملاً تحاشی نموده و نفی کرده است و عجیب تر آنکه گفته است: میان اسماء الهی و خلق و همچنین میان صفت‌هایی که بر حق تعالی است و صفت‌هایی که بر خلق او واقع است اشتراك لفظی وجود دارد.»^۷

امام (ره) برای قاضی سعید بسیار احترام و ارزش قائل بودند و در کتاب **مصباح الهدایة** صفحه ۳۸، ۴۷، ۱۵۱ و ... نام ایشان را با اوصاف والاّی یاد می‌کنند.^۸ در کتاب **آداب الصلوة** (ص ۴۰) خود به نظریه او پیرامون مکان نمازگزار مطالبی بیان می‌کند.

کتاب **التعلیق علی الفوائد الرضویه** از جمله تألیفات امام (ره) می‌باشد که دارای ۱۹۲ صفحه است که ۳۶ صفحه اول به شناسنامه و مقدمه تحقیق به همراه نمونه‌هایی از نسخه‌های خطی است و حدود ۳۰ صفحه آخر آن را فهرست‌ها تشکیل می‌دهند. در مقدمه تحقیق ابتدا مؤسسه نشر آثار امام (ره) به معرفی قاضی سعید بن محمد مفید قمی و سپس به ذکر نام تعدادی از اساتید وی اشاره نموده است. آنگاه تأثیر شدید ایشان

۶. سرگذشت‌های ویژه از زندگی حضرت امام خمینی، به روایت جمعی از فضلا، ج ۱، ص ۱۲۹ و ۱۳۰، گراورنده و تنظیم: مصطفی وجدانی، ناشر: انتشارات پیام آزادی، فروردین ۱۳۶۲، چاپ نهم ۱۳۶۹.

۷. **مصباح الهدایة**، ص ۴۳ ترجمه: سید احمد فهری، انتشارات پیام آزادی، سال ۱۳۶۰.

۸. **مصباح الهدایة**، امام خمینی (رضوان الله تعالی علیه)، ترجمه: احمد فهری، ص ۳۸، ۴۷، ۱۵۱ و ۱۹۶، انتشارات پیام آزادی، سال ۱۳۶۰.

تهیه فهرستی جامع که شامل فهرست آیات، احادیث، ادعیه و زیارات انبیا و ائمه و ملائکه (ع)، اعلام اماکن و مدن، جماعات و طوایف، اشعار، کتاب‌های وارده، مصادر تحقیق و موضوعات - که امری بسیار ارزشمند است - در این اثر به چشم می‌خورد و بر ارزش این کتاب افزوده است.

متأسفانه در تحقیق این اثر کاستی‌هایی مشاهده می‌شود که با توجه به این که اثر متعلق به فقیهی فرزانه و عارفی بزرگ و فیلسوفی و الا مقام و متفکر و اندیشمند قرن و معمار انقلاب و بنیانگذار بزرگ‌ترین حکومت دینی است، جا داشت مؤسسه نشر آثار، دقت بیشتری در تحقیق و احیای این اثر گرانبساز به کار می‌برد و بیش از این در انتقاد کار اهتمام می‌ورزید؛ اگرچه اشکال و اغلاط در این اثر همگی به نوع تحقیق و احیاناً تایپ و صفحه‌آرایی بر می‌گردد و نه به صاحب فوائدالرضویه و یا صاحب تعلیقه. که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

بر روی جلد کتاب نوشته شده است: التالیف الامام الخميني، که الف و لام (التالیف) زائد است. در شناسنامه کتاب آمده است: ۱- الاسم الالکتاب، که غلط می‌باشد و صحیح آن اسم الکتاب می‌باشد. ۲- سته الطبع آمده که صحیح آن سنة الطبع است.

بعضی از مصادر اشتباه می‌باشد؛ مانند ص ۶۵ مصدر ۵- بحار الأنوار ۵۵: ۱۰/۳۴-۱۲ و ص ۱۱۶ مصدر ۲- بحار الأنوار ۵۵: ۹/۴۴-۱۲ و ص ۱۳۰ مصدر ۱، بحار الأنوار ۳/۶۷ و ۱۴۹. در صفحه ۱۴۴ مصدر ۱۰: سورة هود، آیه ۷، می‌بایست با عنوان مفهوم، مضمون درج می‌شد. چون عبارت خود آیه نمی‌باشد بلکه مفهوم آن است؛ زیرا اصل، آیه چنین است: «و کان عرشه علی الماء»، ولی در عبارت کتاب «ان العرش علی الماء» می‌باشد.

در صفحه ۱۱۷، مصدر ۲، اصول المعارف للفيض الکاشانی: ۲۷، صحیح (آنها شؤون بیدیا) نه (هی شؤون بیدیا) در صفحه ۱۶۰، مصدر ۲، بحار الأنوار ۵۳: ۲۷۵/۴۰، گرچه دعای معروفی می‌باشد، ولی یک جمله از آن (وانکشف الغطا) ساقط شد.

فهرست اماکن و مدن، جماعات و طوائف، فهرست اشعار، از نظر صفحه بندی در انتهای صفحه قرار دارد که این از نظر فن صفحه‌آرایی درست نیست.

در پایان، کار قابل تحسین محققین و مسئولین مؤسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام را ارج می‌نهم.

و قوله عليه السلام «مَنْ تَقُول» اشارة الى ان الانتساب الذي كنت انت قارئة مع انا نيتك. (ص ۵۸).

امام (ره) هر بحثی را که احساس می‌کرد، نیاز به توسعه دارد، شرح می‌داد؛ مانند تفسیر آیه مبارکه خلق الانسان (ص ۴۷) و یا مانند انت انت در ص ۶۰ و یا مانند ما الواحد المتکثر (ص ۸۵) و همچنین شرح حدیث قدسی: قوله (ص): **خلفه ملک آله رؤوس** ... أشار عليه السلام في ذلك الحديث القدسي إلى اسرار رموز و حقائق و کنوز ... (ص ۹۰) و یا مانند ما المتکثر المتوحد (ص ۹۷) و یا مانند ما الموجد الموجد (ص ۱۲۷). ایشان آنقدر این بحث را گسترش داده‌اند که خواننده به معنی و مفهوم واقعی آن به راحتی دست می‌یابد.

امام (ره) بعضی از مطالب را مختصر شرح داده‌اند چون قاضی سعید به اندازه کافی شرح کرده است و یا این که آن بحث از نظر علمی آسان بوده و نیازی به توضیح بیشتر ندارد؛ مانند **معنى الكفر والایمان والجنة والنيران والشيطانين**، در ص ۷۹ و مانند **ما الزائد الناقص**، (ص ۱۴۳).

امام (ره) این کتاب را رساله رمز و اشاره می‌دانست. بنابراین این سعی داشت تا بسیار مختصر بنویسد. ایشان در این خصوص در ص ۱۳۶ می‌فرماید: «وليس في هذه الرسالة المختصرة الموضوع للرمز و الأشارة مجال بیان هذه الحقائق و تفصيلها». حتی امام (ره) در بعضی از مباحث به جایی می‌رسد که بحث را به لحاظ مسائل عرفانی و سنگین آن قطع می‌کند؛ مانند تبیین مسئله **معرفة الله و حجاب از نور و ظلمات با شعر حافظ «تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز»** کلام را قطع می‌کند و آنگاه با جمله «هاهنا اسرار لارحضة لافشائها» حاضر به بیان و افشای راز عرفانی حکیم و عارف فرزانه قاضی سعید قمی نمی‌گردد.

از جمله امتیازات این اثر، با توجه به نسخه‌های ارائه شده در مقدمه می‌توان گفت این متن شریف نسبتاً دقیق تصحیح شده است.

در تحقیق این اثر سعی بر آن شده است تا برای هر کلام و اندیشه‌ای به چند منبع ارجاع شود.

نام و یا کلمات بزرگان و بلکه هر کلامی که مورد استناد یا استشهاد حضرت امام قرار گرفته است، منابع اصلی آن در پاورقی ذکر شده است.